

М.Ниязов,
ТДЮУ “Жиноят-процессуал ҳуқуқи”
кафедраси ўқитувчиси

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИДА ПРОКУРОРНИ РАД ҚИЛИШ АСОСЛАРИ

Аннотация: мақолада прокурорни жиноят процессининг ҳар бир босқичидаги процессуал мақомидан келиб чиққан ҳолда жиноят ишини юритишда иштирок этишига монелик қиладиган ҳолатлар миллий қонунчилик асосида таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: оммавий манфаат, хусусий манфаат, прокурорнинг процессуал мақоми, прокурорни жиноят ишини юритишда иштирок этишига монелик қиладиган ҳолатлар.

Аннотация: в статье на основе национального законодательства анализируются обстоятельства, включающие участие прокурора в производстве по уголовному делу, исходя из его процессуального статуса на каждой стадии уголовного процесса.

Ключевые слова: общественный интерес, частный интерес, процессуальный статус прокурора, обстоятельства, участие прокурора, производство по уголовному делу.

Annotation: in this article on the national legislation base had analyzed the questions of circumstances, opposite to participate of prosecutor in the criminal proceeding cause its process statuses upon the all stages of criminal proceeding.

Key words: public interest, private interest, process statuses of prosecutor, circumstances, opposite to participate of prosecutor in the criminal proceeding.

Прокурор жиноят процессининг барча босқичларида иштирок этувчи мансабдор шахс ҳисобланади. Прокурор амалга оширадиган ваколатлар жиноят процессининг қайси босқичида иштирок этишига қараб ўша босқичнинг мақсад ва вазифаларига мос равишда белгиланган. Аммо унинг процессуал мақоми ЎзР.ЖПКнинг 33-моддасида қайд этилган. Унга биноан прокурор: а) суриштирув ва дастлабки тергов босқичларида Ўзбекистон Республикаси қонунларининг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни амалга оширади; б) суриштирув ва дастлабки тергов босқичларида қонуннинг бузилишини, ким томонидан содир этилганлигидан қатъи назар, бартараф этиш учун қонунда назарда тутилган чора-тадбирларни ўз вақтида кўради; в) ўз ваколатларини ҳар қандай орган ва мансабдор шахсдан мустақил равишда, фақат қонунга бўйсуниб ва Бош прокурор кўрсатмаларига таянган ҳолда амалга оширади.

Мана шу ваколатларни амалга ошириш прокурорга – судга қадар иш юритиш босқичида жиноят ишларини тергов қилиш чоғида жиноятга оид барча ҳолатларни ҳолис ва ҳар томонлама аниқланишини, айбланувчининг айбини оғирлаштирувчи ва енгиллаштирувчи ҳолатларни тўлиқ ўрнатишни таъминлаш вазифасини юклайди.

Суд муҳокамасида прокурорнинг вазифалари – давлат айбловини қувватлаш, далилларни текширишда иштирок этиш, жиноятнинг барча ҳолатларини тўлиқ аниқлаш мақсадида:

судланувчиларга, жабрланувчилар, гувоҳлар, экспертлар ва судга таклиф этилган бошқа шахсларга саволлар бериш, Жиноят кодексининг нормаларини қўллаш, судланувчининг ҳаракатларини тавсифлаш, унга жазо турини ва меъёрини тайинлаш тўғрисида ҳамда суд ҳал этиши лозим бўлган бошқа масалалар юзасидан ўз фикрини баён қилиш, жиноятнинг сабаблари ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар ҳақида ҳамда уларни бартараф этишга қаратилган чоралар хусусида ўз фикрини беришдан иборатдир (Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 409-моддаси). Шундай қилиб, прокурорнинг суд муҳокамасидаги ваколатлари ҳар бир жиноят иши бўйича қонуний, асосли ва адолатли ҳукм чиқарилишига эришишга қаратилган.

Прокурор ушбу вазифаларни ўзининг беғаразлиги ва ҳолислигини сақлаб қола олгандагина муваффақиятли бажариши мумкин. Амалиётда прокурорни рад қилиш билан боғлиқ ҳолатлар жуда кам учрайди. Жумладан, биз томонидан ўрганилган ишларнинг бор-йўғи 0,2%дагина прокурорни рад қилиш ҳақида илтимослар билдирилган бўлиб, шулардан фақат 0,01%гина қаноатлантирилган. Прокурорни рад қилишга сабаб бўлган ва суд томонидан илтимослар қаноатлантирилган ҳолатлар қаторига: а) жиноят ишига жалб қилинган шахслар билан қариндошлик муносабатига эғалиги; б) унинг ҳолислиги ва беғаразлигига шубҳа туғдирувчи муайян ҳолатларнинг мавжудлиги (яъни, жабрланувчи билан яқин муносабатга эғалиги) каби ҳолатларни киритиш мумкин.

Прокурорни рад қилишга оид амалиётдаги вазиятга қарамай, бу масала билан боғлиқ бир қанча муаммоларни аниқлаш мумкин. Чунончи, прокурорни рад қилиш сабаблари тўғрисида сўз юритадиган бўлсак, бу сабаблар рад қилишнинг умумий ҳолатларига мос келади. Амалиётга ҳамда қонун нормаларидаги қоидаларга таяниб, прокурорни рад қилиш масаласининг куйидаги уч турини қайд этиш мумкин: а) у иш бўйича аввал бошқа процессуал фаолиятни амалга оширган бўлса; б) у ишни юритилишида иштирок этаётган иштирокчилардан бирининг қариндоши бўлса; в) унинг ҳолислигига шубҳа туғдирадиган бошқа ҳолатлар мавжуд бўлса, жиноят ишининг суриштирувида, дастлабки терговни юритишда ҳамда суд муҳокамасида, шунингдек ишни апелляция, кассация ва назорат тартибида юритилишида иштирок этиши мумкин эмас. Бироқ, жиноят иши бўйича суриштирувни, дастлабки терговни, суд муҳокамасини ёки ишнинг суд назорати босқичларида юритишда иштирок этишига монелик қиладиган қонунда қайд этилмаган бошқа ҳолатлар ҳам учраши мумкин.

Прокурорни рад қилишнинг асосий сабабларидан бири – бу унинг иш бўйича шахсий манфаатга эғалиги билан боғлиқ. Мазкур асосда прокурорни суд муҳокамасида рад қилишга оид масалани ҳал қилишда унинг суд муҳокамасидаги процессуал мақоми эътиборга олиш жойиз. Шунга кўра, прокурор суд муҳокамасида фақат тараф сифатида иштирок этиб, фаолиятининг асосий йўналишини – айблов ҳулосасида илгари сурилган айбланувчининг жиноятни содир этилишида айбли эканлигини асослаб бериш ташкил қиладди. Бу дегани, ишнинг тақдирини ҳал қилиш прокурорнинг эмас, балки суднинг зиммасидадир. Ишнинг тақдири прокурор томонидан эмас, балки суд томонидан ҳал қилинар экан, унда

прокурорнинг шахсий манфаатга эга ёки эга эмаслиги масаласини кун тартибига қўйиш қай даражада асосли деган ҳақли савол туғилиши табиийдир.

Албатта, жиноят процессида манфаатдорлик масаласи мураккаб ва илмий мунозараларни келтириб чиқарган муаммолардан биридир. Зотан, жиноят процессидаги манфаат тушунчаси унинг иштирокчиларини классификация қилишнинг муҳим мезони ҳисобланади.

Хусусан, мазкур мавзу доирасида илмий иш олиб борган И.А.Матжановнинг фикрича, жиноят процессида манфаат тушунчаси қуйидаги критерияларга боғлиқ бўлган ҳолда классификация қилинади: давлатнинг манфаати, оммавий манфаат ва шахсий – жабрланувчининг, фуқаровий даъвогарнинг, гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг, маҳкумнинг, фуқаровий жавобгарнинг манфаати [1, 326-бет].

Шу фикрга яқинроқ фикрни билдирган Ф.М.Мухитдинов жиноят процессидаги икки манфаатнинг негизида жиноят-процессуал функцияларнинг структурасини ишлаб чиқишга уриниб кўрган. Унинг таъкидлашича: «...жиноят процессидаги манфаатларнинг турли бўлишига қарамай, уларни яхлит бир тизимга бирлаштириш мумкин. Бу масалани жиноят-процессуал ҳуқуққа сингдирилган икки асосий мазмундаги, яъни «оммавий» ва «хусусий» манфаатлар тушунчаси асосида ҳал қилиш зарур» [2, 137-бет].

Мана шу қарашларга таяниб, биз ҳам жиноят ишини юритишга масъул бўлган иштирокчиларнинг «шахсий манфаатга эгаллиги туфайли рад қилиш» тушунчасини ана шу «оммавий» манфаат мезонига асослашга уриниб кўрамиз. Дарҳақиқат, жиноят процессини юритишга масъул бўлган шахсларнинг процессуал мақоми шундаки, улар жиноят содир этган шахсни аниқлаш, унинг айбини фош қилиш ва унга жазо белгилаш вазифасини айнан давлат томонидан берилган ваколатлар асосида амалга оширадilar ва ушбу фаолиятни бажариш орқали «оммавий» манфаатини намоён қиладilar. Шу боис ўз фаолиятларини амалга оширишда иштирокчилар бирон-бир шахсий манфаатни кўзлаб ҳаракат қилишларига йўл қўйилмайди. Шахсий манфаат доимо «омма» манфаатидан мустақил тушунчадир. Зеро, «оммавий» манфаат ижтимоий – кўпчиликнинг манфаатидир. Шахсий манфаат доим ҳам кўпчиликнинг манфаати билан мос келмаслиги мумкин.

Шундай бўлгач жиноят процессида ижтимоий – оммавий манфаатни ифода этувчи прокурор ишнинг юритилишида шахсий манфаатга эга бўлганлигини кўрсатувчи ҳолатлар мавжуд бўлганда дарҳол ўзини ўзи рад қилиши, агар у бундай қилмаса бошқа иштирокчилар томонидан рад қилиниши лозим. Чунки, давлат айблови – давлатнинг жиноят процессидаги муҳим функцияларидан бири бўлиб, қонун унинг ҳолис ва беғараз юритилишини кафолатлаши лозим. Бошқа томондан, прокурор суд муҳокамасида давлат айбловини амалга оширишдан ташқари, суд олди босқичида суриштирув ва дастлабки тергов устидан назоратни ҳам амалга оширади. Шундай экан, жиноят ишининг тақдири судга қадар иш юритув босқичдаги прокурорнинг фаолиятига узвий боғлиқдир. Бу эса жиноят ишини юритилишида прокурорни рад қилишни муҳим ва долзарб масалага айлантиради. Бу борада Х. А. Мамедованинг фикрлари ўринлидир. Унинг таъкидлашича, суд муҳокамаси босқичида прокурор

ишни тақдирини ҳал қилувчи мавқега эга бўлмасада, лекин суднинг ҳукмини шаклланишида давлат айбловчиси муҳим ўрин тутди. Бундан ташқари, прокурорни рад қилиш меъёрлари нафақат унинг суд муҳокамасидаги, балки дастлабки терговдаги фаолиятини тартибга солади. Негаки, прокурорнинг дастлабки терговдаги фаолияти жиноят ишининг, демакки жиноий жавобгарликка тортилган айбланувчининг кейинги тақдири учун нафақат устувор, балки ҳал қилувчи мавқега эгадир. Шу сабабли, шахсий манфаатга эгаллиги боис прокурорнинг рад қилиниши ҳолати, унинг жиноят процессида қонунларнинг тўғри ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни амалга ошириши билан ифодаланиши мумкин [3, 87-бет].

Прокурорнинг айнан мана шу процессуал мақоми, амалиётда баъзан учраб турадиган ҳолатларда прокурорни жиноят ишини кўрилишида иштирок этишига монелик қилади. Назарда тутилаётган ҳолат – ишнинг кўрилишида илгари судья бўлиб иштирок этган прокурорнинг ишдаги иштироки билан боғлиқ. ЖПКнинг 76-моддаси «судьянинг ишда илгари прокурор мақомида иштирок этганлигини, унинг ишни муҳокама қилишда қатнашувига монелик қиладиган ҳолат» сифатида баҳолайди. Лекин бунинг акси бўлган ҳолат аниқланганда уни қандай ҳал қилиш зарурлиги жиноят-процессуал қонунчиликда аниқ ифода этилган эмас. Бу ҳолат қонун нормаларида акс этмаган бўлсада, амалиётда учраши эҳтимолдан ҳоли эмас.

Айниқса, «Комиссия ўз зиммасига юклатилган вазифаларни амалга ошириш чоғида Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Олий ҳужалик суди, Адлия вазирлиги, Бош прокуратураси, Ички ишлар вазирлиги, Ўзбекистон судьялар ассоциацияси, бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиши ва бу органлар ҳодимларидан захиралар шакллантирилиши, шунингдек уларни ижтимоий муҳофаза қилиш, жумладан, лавозимга қайта тайинлаш ёки ваколатлари тугаганидан сўнг ишга жойлаштириш даврида ижтимоий муҳофаза қилиш механизмларини кучайтириш» [4] масалалари назарда тутилган. Президентимизнинг 2012 йил 29 декабрдаги «Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича олий малака комиссияси фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармойишининг қабул қилиниши билан ўта долзарблик касб этади.

Фикримизча, бундай ҳолат вужудга келганда, рад қилишнинг умумий асослари мазмунидан келиб чиқиб, прокурор ишда иштирок этишдан ўзини ўзи рад қилиши ёхуд бошқа иштирокчилар томонидан рад қилиниши лозим. Негаки, илгари судья сифатида иштирок этиб, иш бўйича якуний қарор қабул қилган шахс, ишнинг кейинги муҳокамасида қандай процессуал фаолиятни амалга оширишидан қатъи назар, ишда иштирок этишга монелик қиладиган ҳолатларнинг асоси бўлган – ҳолислик ва беғаразлик талабларига жавоб бермайди.

Худди шу талаб ишнинг қўшимча тергови устидан назоратни олиб бораётган прокурорнинг ишнинг юритилишида иштирок этишига монелик қиладиган ҳолат сифатида аниқ ўз ифодасини топади. Зеро, ишнинг тергови устидан назоратни олиб бораётган прокурор ишдан манфаатдор бўлса, ишнинг кейинги тақдирига ўз таъсирини ўтказиши шубҳасиз. Бундай фикрни ишни юритаётган суриштирувчи ёки

терговчининг илгари судья сифатида иштирок этганлиги ҳолати юзасидан ҳам билдириш мумкин.

Шундан келиб чиқиб, ЖПКнинг 76-моддасини «Агар давлат айбловчиси, шунингдек қўшимча тергов юритилаётган жиноят ишининг назоратини олиб бораётган прокурор илгари шу иш бўйича судья сифатида иштирок этган бўлса, рад қилиниши лозим» мазмунидagi янги 8-қисм билан тўлдириш мақсадга мувофиқдир.

Мана шунда прокурорнинг жиноят ишини кўрилишида иштирок этишига монелик қиладиган ҳолатларнинг таркиби тўлароқ кўриниш олиб, амалиётда учраб турадиган ҳолатларни самарали ҳал қилиш имконини оширади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Матжанов И.А. Личные интересы участников уголовного процесса. –Т., 2010. –С. 326
2. Мухитдинов Ф.М. Жиноят процесси: моҳият, мазмун, шакл. –Т. 2002. – Б.137.
3. Мамедова Х.А. Институт отводов в советском уголовном судопроизводстве. –М., 1984. – Б.87.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 29 декабрдаги Фармойиши билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича олий малака комиссияси тўғрисида»ги Низомнинг 5-банди.

А.Матмуротов,

ТДЮУ “Жиноят-процессуал ҳуқуқи”
кафедраси ўқитувчиси

ТЕЗКОР - ҚИДИРУВ ФАОЛИЯТИ НАТИЖАЛАРИДАН ОЛИНГАН ДАЛИЛЛАРНИНГ ЕТАРЛИЛИГИ ВА МАҚБУЛЛИГИ БОРАСИДА МИЛЛИЙ ВА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

Аннотация: мазкур мақолада Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ислохотларнинг моҳиятини тўғри тушуниш, қабул қилинаётган қонунлар мазмунини баҳолаш ва уларнинг бошқа ҳуқуқий нормаларга бўлган таъсири, шунингдек, тезкор - қидирув фаолияти билан боғлиқ масалалар тадқиқ этилган.

Муаллиф томонидан қонунчиликни қиёсий таҳлил этиш, Ўзбекистон Республикасидаги жиноий иш юритишни ислоҳ қилиш жараёнини илмий тадқиқ этиш, унинг асосий йўналишларини белгилаш ва унинг истиқболдаги ривожланиш йўллари прогнозлаштириш амалга оширилади.

Калит сўзлар: суд-ҳуқуқ ислохотлари, тезкор - қидирув фаолияти, далиллар, исбот қилиш.

Аннотация: в данной статье исследуются вопросы правильного понимания сущности реформ, осуществляемых в Республике Узбекистан, оценки содержания принимаемых законов и их влияния на другие правовые нормы, а также, об совершенствовании оперативно-розыскной деятельности.

Автор проводит сравнительный анализ законодательства, научное изучение процесса реформирования уголовного судопроизводства в Республике Узбекистан, выделение его основных направлений и прогнозирование путей его дальнейшего развития.

Ключевые слова: судебно-правовые реформы, оперативно-розыскная деятельность, доказательства, доказывание.

Annotation: the article explores the issues of correct understanding of the reforms implemented in Uzbekistan, evaluation of the content of laws and their impact on other legal provisions, as well as the strengthening of operative-search activity.

The author carries out a comparative analysis of the legislation, the scientific study of the process of reforming the criminal justice system in Uzbekistan, highlighting its basic directions and ways to predict its further development.

Key words: judicial-legal reforms, operatively-search activity, evidence, proof

Муҳтарам Президентимиз Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 23 йиллигига бағишланган “Асосий вазифамиз — жамиятимизни ислоҳ этиш ва демократлаштириш, мамлакатимизни модернизация қилиш жараёнларини янги босқичга кўтаришдан иборат” номли тантанали маросимдаги маърузасида “....Қадимги дунёнинг буюк донишмандлари “Нимаики қонуний бўлса, у – адолатлидир”, деб таъкидлаганлари бежиз эмас. Улар шу тариқа айнан қонун адолат манбаи ва мезони эканини ўқитганлар, десак, ҳар томонлама ўринли бўлади. Ва аксинча, агар қонун бажарилмаса, қонунда бир нарса ёзилиб, ҳаётда ҳаммаси бошқача бўлса, одамларнинг Конституциямиз